

Nr. _____

Ingekomen op

20 APR. 1965

Behandeling: _____

Klassering: _____

Ampt Epe

OUDEHUIDKUNDIGE VERENIGING GEMEENTE EPE

Verschuut onregelmatig

april 1965 nr. 5

H.D.J. SCHEVICHHAVEN

Schapen, vossen, stieren

"Jhr. Alexander van der Capellen zegt in zyn "Gedenkschriften" betreffende de drie kwartieren, dat de Gedeputeerden der Generaliteit op den landdag beweerden, dat die van de Veluwe de oprechste waren, die van de Graafschap de looste, die van Nymegen de hardnekkigste, hetwelk dan, zegt hy verder, aan anderen aanleiding gaf om die van de Veluwe by schapen te vergelyken, die van de Graafschap by vossen en die van Nymegen by stieren."

(Uit: Bydragen en mededeelingen
"Gelre" dl.2.1899.blz.330)

"AMPT EPE"

Oudheidkundige Vereniging gemeente Epe

Voorzitter : G.S.van Lohuizen
Beekstraat 20 Epe

Secretariaat : G.ter Braak
Stationsstr.33 Epe

Penningmeester : W.van Meerten
Ankerstraat 88 Epe
Giro 1194015 t.n.v.
Penn. Ampt Epe

Redactieadres : Beekstraat 20 Epe

-o-o-o-o-

Copy voor ons blad dient, zo mogelijk,
te voldoen aan het navolgende:

- a. getypt met regelafstand 1;
- b. tekstbreedte maximaal 11 cm;
- c. het papier aan één kant gebruikt
(dus achterzijde blanco).

"In Wissel is altijd wat"

Aan deze woorden, ontleend aan het artikel van F. Zandstra in het januarinumnummer van Ampt Epe, moest ik denken toen ik kort geleden een proces inzag tussen Christina van Hueckelom, Wed. van Thoenis van Meeckeren en Alfert van Huedt met Gerrit ten Holte. Het betrof hier een kwestie over hout op de molenbeekwallen van een molen te Wissel, waarbij het tussen de partijen nogal hardhandig heeft toegegaan, en waarover ik enkele details wil meedelen. Christina van Hueckelom heeft hout laten kappen op de beekwallen bij haar molen te Wissel. Dit is blijkbaar de Eper schout Gerrit ten Holte ter ore gekomen, en daar hij van mening is dat deze opslag op de wallen hem toekomt trommelt hij een paar mensen bij elkaar om te helpen een "voeder holt naar het Eper darp te varen". Zo gaat in het najaar van 1604 de schout op pad met paard en wagen en in gezelschap van Alfert van Huedt, Joost ten Holte, zijn onderschout Erasmus van Munster en zijn knecht Jacob Berendts, die als voerman de paarden ment. Van Huedt heeft gemakshalve zijn bijl meegenomen en de schout is als gewoonlijk voorzien van zijn dagelijks wandelknodsgen. De heenreis schijnt vlot verlopen te zijn en met vereende krachten wordt een vracht hout opgeladen en met een wagenzeel vastgebonden, waarna men de terugreis aanvangt. Een en ander is echter niet onopgemerkt gebleven en als men ter hoogte van het "Kerkenkampken op de burgelenenck" is gekomen is het met de voorspoedige tocht gebeurd. Hier wordt het gezelschap een halt toegeroepen door een drietal van het zwakke geslacht te weten Christina van Hueckelom, haar dochter Swene van Meeckeren en een

nicht Berta van Hueckelom, en al roept de schout al tot de voerman "vaert voort", dit gaat niet want Swene treedt resoluut op en snijdt de touwen der paarden door en het wagenzeel waarmee de vracht is vastgebonden. Doch nu komt ook de tegenpartij in het geweer. Alfert slaat met de steel van zijn bijl, de schout hanteert zijn wandelknodsgen, terwijl er ook klappen met een eycken cluppel worden uitgedeeld. Ondanks het feit dat de voerman de touwen weer aan elkaar geknoopt heeft is het niet mogelijk de tocht te vervolgen, want de "furiën" geven geen krimp en tenslotte wordt het hout "teruggevuyrt wes aen Egbert Herms huys en daer affgesmiten". Als schadevergoeding voor het feit dat de beklaagden hen "datelijck sonder eenigge redenen zeer gewelddich hebben geslagen" eisen de dames 300 gulden. Dit proces is te vinden in het rechterlijk archief van Veluwe- Geregistreerde processen no. 83 (2). Ook (1) van dit nummer is interessant omdat hier de Eper Boerrichter als beklaagde op het matje wordt geroepen, "daar hij zich onderstaan heeft claevers huys en woninge te bespringen en zich door de wandt te breecken". Klager is in dit geval Henrick Janss.

W. Terwel

De geschiedenis van de omgeving van Epe

Bij de bestudering van de geschiedenis van Epe en omgeving, wordt in deze artikelenreeks uitgegaan van de landschappelijke vormgeving en klimaatsinvloeden, in verband met de activiteiten van de mens. Deze redenering dekt a priori niet al het hoe en waarom van de geschiedenis, maar kan op vele punten verklarend werken.

Als uitgangspunt wordt genomen het moeder-materiaal, de grond in zijn geo-morphologische ontstaanswijze, met hierna de invloed van klimaat en vegetatie op de grond en de waterhuishouding, waaruit ten dele de activiteiten van de mens zijn af te leiden. Het maken van deze studie is vergemakkelijkt, doordat in de jaren 1947-1953 een bodemkartering van de gemeente Epe heeft plaats gevonden, waaruit vele gegevens konden worden ontleend.

Geo-morphologie

Aangezien we ons in eerste instantie interesseren voor afzettingen die aan, of niet te diep onder de oppervlakte liggen, is het overbodig hier de geologische geschiedenis van de aardkost te beschrijven. We behandelen dan ook alleen die periode, welke van belang is voor de geologische geschiedenis van de Veluwe.

Deze periode beslaat slechts een onderdeel van het Quartaire tijdperk, waarin we nu nog leven (600.000 v.Chr. - heden), onder te verdelen in het pleistoceen of diluvium (600.000 - 8.000) en het holoceen of alluvium (8.000 - heden). In het pleistoceen onderkennen we globaal vier ijstijden, gescheiden door interglaciale tijden, waarvan de eerste twee ijstijden in ons land weinig sporen hebben achtergelaten.

Bij het begin van de derde ijstijd (Risstijd 250.000 - 200.000) bestond het westen en noorden van ons land nog uit zee en was de Veluwe een vrij vlak in noordwestelijke richting hellend gebied.

Het materiaal waaruit dit gebied groten-deels bestaat, de zogenaamde puinkegel, is geleverd door rivieren, voornamelijk door de toenmalige Rijn, welke enorme hoeveel-

heden zand, leem en grind aanvoerde.

In de derde- of Rissijstijd daalde de temperatuur sterk en nam de noordelijke ijsskap dusdanig toe, dat de zeespiegel vele tientallen meters daalde. Tengevolge hiervan lagen de uitmondingen van de rivieren lager, waardoor de rivieren zich gingen insnijden en dalen vormden. Van de zich naar het zuiden uitbreidende ijsskap, die zich uiteindelijk op Euro-Aziatische continent uitstreekte van Vogelenzang tot Peking, drongen vooruitgeschoven ijslobben in de reeds gevormde rivierdalen.

Hiertoe behoort onder andere de huidige IJsselvallei. De dalen werden hierbij niet alleen met ijs opgevuld, doch tevens belangrijk uitgediept (het IJsseldal zelfs tot ongeveer 80 meter -N.A.P.), en verbreed, waarbij door de stuwende kracht van het ijs, de rivierafzettingen (het praeglaciale materiaal) werd verplaatst en als een wal (stuwwal) om de ijslob kwam te liggen. Dit gebeuren is bij profielwanden, in bijvoorbeeld grindgroeven, duidelijk te onderkennen aan de sterk glooiende ligging der zand-, grind- en leemlagen.

Het blijkt dat de westelijke helft van de Gemeente Epe deel uitmaakte van een stuwwal, die zich uitstrekt van Dieren tot Hattem. Deze stuwwal is op zijn beurt later weer bewerkt door de werking van een landijs kap tot ongeveer 60 + N.A.P., waardoor we een onderscheid kunnen maken tussen:

--Het vrij vlakke laaggelegen deel van de stuwwal, wat vrij breed is ten noorden van Epe, zich westelijk voortzet in de laagte van Welna en verder in zuidelijke richting te volgen is tot Gortel, ten oosten waarvan de breedte vermindert om te eindigen ten zuiden van Vaassen.

--Het vrij vlakke hooggelegen deel van de stuwwal beslaat onder andere de Woldberg en het gebied ten zuidwesten van Gortel en Nierssen.

--Een reliëfrijk gebied tussen beide bovengenoemde vlakke delen, wat de flanken van de stuwwal beslaat. In dit gebied vinden we de vrij krachtig ontwikkelde, thans droge, erosiedalen.

In de oostelijke helft van de Gemeente Epe duikt de stuwwal scherp weg onder jongere afzettingen.

Na de stuwing, die tot het belangrijkste geologisch gebeuren van de Veluwe hoort, kwam de werking van het smeltwater van het landijs en de hiermede gepaard gaande erosie en afzettingen. Het smeltwater stroomde van hoog naar laag en het meegevoerde materiaal (fluvio-glaciaal) kwam buiten de stuwwal tot bezinking. Dit materiaal werd aan de oostzijde voor het merendeel in het glaciaal dal van de IJssel gedeponneerd, maar soms ook ter plaatse van de smelting van het landijs, zoals het materiaal van de geïsoleerde heuvels Woeste Berg en Koerberg uitwijst. Het op de bodem van het landijs uit Scandinavië meegenomen materiaal (de grondmorene) bleef na het afsmelten van het ijs achter en wordt op de stuwwal herkend als verspreid liggende stenen van noordelijke herkomst, of soms ook als een dichte leemlaag, rijk aan stenen en voor water ondoorlatend. In het laatste geval spreekt men van keileem.

Het afsmelten van het landijs was een gevolg van een temperatuursverhoging, die zich gedurende een lange periode voortzette, het Riss-Würm interglaciaal of Eemien (200.000-180.000), welk klimaat warmer was

dan ons huidige klimaat. In deze periode werden onder andere in het dal van de IJssel kleilagen afgezet en trad veenvorming op (Eemlagen) gelegen of op keileem, of op smeltwater afzettingen.

Op de warmere interglaciale periode volgde de laatste ijstijd, de Würmtijd (180.000 - 8.000). Het landijs bereikte in deze periode ons land niet, maar door het koude klimaat, ontdooide de diepbevroren ondergrond ook 's zomers niet geheel, waardoor een belangrijk deel van de neerslag slechts langs de oppervlakte kon afvloeien. Dit had tot gevolg dat het landschap sterk werd aangetast. De thans droogliggende erosiedalen werden uitgeschuurd en de aanwezige komvormige laagten werden opgevuld, mede door afglijdende dikwijls grindhoudende modder (solifluctie). Een tweetal dalen hebben hier in deze tijd hun trechtervorm gekregen, het dal van Tongeren en het dal van Nierssen. Hierbij vond een afvlakking plaats van het oorspronkelijk veel sterker geaccidenteerde reliëf van de verschillende landschappen.

De dalwaarts verplaatste zand- en grindmassa's werden in het IJsseldal afgezet en vormen er een enige meters dikke grindrijke laag. Door zijn typisch fluviatiele gelaagdheid heeft deze laag de naam Niveofluviatiel gekregen. Deze laag rust vanzelfsprekend op de eerder genoemde klei en veenlagen (Eemlagen) en gaat in het oostelijk deel van dit gebied over in het fluviatiel laagterras, een afzetting van de IJssel. In de Würmtijd had door de uitbreiding van de ijskap, weer een daling van de zeespiegel plaats, waardoor de Noordzee droog kwam te liggen.

De hre veelheid neerslag en dus ook de smeltwaterwerking nam af, maar de windinvloed (poolstormen) nam daarentegen toe. Hierdoor en mede door de geringe vegetatie (toendra planten), die de grond niet volledig bedekte, werd het materiaal mede uit het droge Noordzeebekken, door de wind verplaatst. Op de Veluwe was dit zandig materiaal, wat we terugvinden op het lage oostelijk deel van de stuwwal en ten oosten hiervan. Deze zanden moeten tot de zogenaamde oude dekzanden worden gerekend, waarbij de dikste afzettingen plaats vonden in de toenmaals en vaak heden nog topografisch lager gelegen gebieden, zoals het IJsseldal en plaatselijke depressies. Doordat de verstuviging vaak gepaard ging met sneeuwval, waardoor de fijnere deeltjes niet hoger opwaaiden, trad een fijnlemige gelaagheid in het zand op. (Ditzelfde verschijnsel treedt ook op bij afwisselende windsterkte).

Het laatste deel van het laat glaciaal is onder te verdelen in een warmere periode (de Allerödtijd) 10.000-9.000 v.Chr., waarin een bosbegroeiing voorkomt, met hierop volgend een koudere periode (jonge Dryastijd) 9.000-8.000, waarin de ondergrond permanent bevroren bleef, zoals eerder in de Würmtijd, waardoor hernieuwde erosie en solifluctie van de stuwwal optrad. Het afgezette materiaal uit deze periode wordt het Epe grinddek genoemd. Deze laag is door de relatief korte koude periode, veel minder dik dan de eerder genoemde Niveo-fluviatiele laag en rust op het oude dekzand.

Hierop rust op zijn beurt weer een zandlaag van plaatselijk verstoven materiaal, jong dekzand genaamd. Dit laatste depot wijst op een krachtige windwerking in het laat

glaciaal, waarbij tevens de stuifruggen (dekzandruggen), zoals Kamperklippen, Renderklippen en Zevenbergje zijn ontstaan.

De laatste ijstijd in zijn totaliteit had tengevolge:

--een vervlakking en insnijding van het stuwwallen landschap,

--een opvulling van het dal van de IJssel met voor een groot deel van de heuvels afkomstig materiaal.

Het holoceen of alluviale tijdperk (8000 v. Chr.-heden) is onder te verdelen in:

- prae.boreaal 8000-7000, toendra klimaat
- boreaal 7000-5000, continentaal-klimaat warmer dan thans,
- atlanticum 5000-1500 v.Chr., warmer en natter dan thans,
- sub-boreaal 1500-0, warm en droog,
- sub-atlanticum 0 - heden, huidig klimaat.

Het prae-boreaal moet beschouwd worden als een overgangperiode tussen pleistoceen en holoceen, waarin ook nog veel jong dekzand wordt afgezet.

Door een verbetering van het klimaat, droog en warm, waarbij de zeespiegel langzaam begon te stijgen, werd in het boreaal veengroei mogelijk op vochtige lage zandgronden, in waterlopen en ook in locale depressies van het hoger gelegen landschap, daar waar de ondergrond ondoorlatend is, bijvoorbeeld door keileem, waarop het regenwater zich verzamelde. In deze periode ontwikkelden zich ook dennenbossen.

In het atlanticum wordt de sedimentatie geschiedenis hoofdzakelijk beheerst door een verdere stijging van het zeeniveau en de daarmee gepaard gaande klimaatsveranderingen, koeler en vochtiger (elsenbegroeiing).

Het klimaat van het sub.boreaal was ongeveer even warm als in het atlanticum, maar veel droger. Dit had tot gevolg, dat de ontwikkeling van de hoger gelegen venen op de pleistocene gronden tot stilstand kwam.

In de jongste tijd, het sub-atlanticum, een natter en kouder klimaat door het opnieuw stijgen van de zeespiegel, is een bijkomend fenomeen de beschadiging van het plantendeek onder invloed van de mens door overmatige velling, plaggen steken, schapen weiden, heide branden en dergelijke. Hierdoor kon de wind vat op het zand krijgen, wat op de ene plaats uitgeblazen en op korte afstand weer werd afgezet, waardoor een grillig reliëf van kommen en heuvels ontstond (stuifzand).

In het oostelijk deel van de Gemeente Epe rusten op de in de laatste ijstijd afgezette lagen, weer jongere afzettingen van door de IJssel aangevoerd materiaal.

Voor de bedijking trad de rivier bij hoge waterstand buiten de oevers, waarbij de grovere deeltjes (het zand) het dichtst naast de bedding tot bezinking kwamen, terwijl de lichtere deeltjes (de klei) op een grotere afstand van de bedding werden afgezet. Naast de rivier vinden we daarom een zandige wal (de oeverwal) die relatief hoog is, doordat zand volumineuser is dan klei en op verdere afstand van de rivier het fijnere materiaal (de kom).

Hiermede zijn we aan het eind gekomen van de geo-morphologische geschiedenis van de Gemeente Epe. In volgende artikelen zal nader worden ingegaan op de bodenvormende en waterhuishoudkundige processen, welke er toe hebben geleid, dat bepaalde gedeelten van de Gemeentelijke oppervlakte door de mens in de loop der eeuwen in "cultuur" zijn genomen.

C.Stork

Geschiedenis

en

Oudh. kunde

Epe den 7 Maart 1855

Naar aanleiding der Missive van de Heer Minister van Binnenlandsche Zaken van 12 Juni 1844 No. 138, heb ik de Eer Ued. mede te deelen, dat er in de gemeente in de onmiddellijke nabijheid van het dorp Epe op de wegen aan de Waggelenberg, eene curieuse opgraving heeft plaats gehad, die minder om hare oudheid, dan wel om het duistere en onverklaarbare der zaak eenige melding verdient.

Om de behoeftigen deze winter eenig werk te verschaffen hadden eenige Ingezeten en dezer gemeente eene Som geld bijelkaar gebragt en waren besloten, daarvoor onder anderen den zoogenaamde Waggelenberg te doen omzetten, en dien later met plantsoen te bepoeten.

Toen men met het graven ongeveer de hoogte had bereikt vondt men ter diepte van 2 voet de overblijfsels van geraamten van 2 menschen, op elkaar begraven; - alles was nagenoeg vergaan, uitgezonderd de kakebeenderen, waarin de tanden nog vrij goed geconserveerd waren gebleven; - uit de overblijfsels echter kon men nog opmaken, dat beide van gewone grootte eerder zelfs middelmatig van gestalte waren geweest. Den volgenden dag echter, toen de zon reeds onder, en dus reeds half donker was, stootte een arbeider op iets hards ongeveer ter diepte van 5 à 6 voet; - bij nadere opdelving kwam een groot Middeleeuws (?) zwaard voor den dag en een gedeelte van een menschelijke schedel doch ook bijna vergaan, en zooals mij de arbeider verzekerde, was die schedel ter midden boven

op het zwaard geplaatst. Ik heb mij dadelijk van het geëmpareerd, waarvan eene kleine teekening hiernevens is geplaatst;- volgens mijne zienswijze behoort het in de middel-eeuwen te huis en loopt naar het midden dikker op, zooals die zwaarden altijd waren; het is vreeselijk geroest rondom met oer en kiezelsteen zijn begroeid; een gedeelte van het gevest is er afgebroken; en zooals het thans nog is, heeft het nog eene lengte van ruim 1 ned.El. Opmerkelijk is het, en daaruit kunnen deskundigen welligt gissen, van welken tijd het dateert, dat het zoogenaamde stootbord(?) juist zóó scheef is aangebragt, als op nevens gaande teekening is aangeduid, 't geen niet toevallig of door ouderdom heeft plaats gehad, dewijl het zwaard aan de eene zijde duidelijker hooger of langer is, dan aan de andere zijde.

Wie zal ons echter opheldering ten deze geven!? Ik gis dat welligt een misdadiger op dien heuvel onthald is, en dat het zwaard tevens daarbij begraven werd.

Zooals ik reeds de Eer had te schrijven is het minder eene oudheid, dan wel eene curiositeit. Indien Ued. mogt verlangen het zwaard te bezigtigen, zal het mij een aangename taak zijn het Ued. over te zenden. Het wordt door mij op het Gemeentehuis gedeponeerd.

De Burgemeester

C. des Konings

(aan de Commissaris des Konings)

Monumenten in de gemeente Epe (4)

Voor het dorp Emst zijn genoemd:

1. De boerderij Hanendorperweg 62 (hoek Hezeweg);
2. De boerderij Laarstraat 24.

Zoals in het vorige artikel genoemd, zullen gaarne tips worden ingewacht over eventuele objecten, die alsnog voor nadere inspectie in aanmerking zouden kunnen komen.

Van elk der opgesomde objecten is een apart artikeltje te schrijven en dat zal ook gebeuren als er eenmaal (naar gehoopt wordt dit jaar) een vastgestelde Rijks- en gemeentelijke monumentenlijst tot stand zal zijn gekomen. Elk der objecten heeft zijn eigen geschiedenis, die een stuk van het leven in de laatste kwart eeuw in zich houden in al zijn verschillende facetten en ik kan niet nalaten om iets er van even aan te stippen (zie vorig nummer). Denk maar eens aan Epe 1; hoe werd dat een eethuisje en waarom en wat was het nog meer? Denk maar eens aan Epe 2; dit was twee jaar geleden bijna afgebroken geweest om er een ander bouwsel mee af te maken. Wat betekent de onvolledige naam: Taa re? En wat te zeggen van Epe 3 met zijn daaraan verbonden rijke geschiedenis van de stichting "Het Feithenhof"?

En hoe vindt U het voorhuis van Epe 4? 't Is het mooiste plaatje dat gemaakt kan worden tussen Epe en Vaassen. Wat er binnen vernield is, willen de bewoners gaarne weer herstellen. De eenvoud van de opzet is zodanig dat er bijna sprake is van bewust raffinement. Epe 5 is het voorbeeld hoe een boerderijtje zo dicht mogelijk bij de weg werd geplaatst om geen productieve grond te verliezen. En kijk eens hoe de rieten deken er overheen gevleid is.

En wat te zeggen van de Kopermolen (Epe 6) waar beekverval - waterrad - binnenwerk enz. nog aanwezig is? De resten van papierbereiding nog zijn te vinden en de geschiedenis van het koperpletten nog is na te gaan.

Epe 7 heeft duivengaten in de hoofdgevel van het pand en roept daardoor geschiedkundige connecties met de Cannenburgh op. Bekijk het bouwkundig vakmanswerk in de oudste bijgebouwde schuur eens en de schouwen in de kamers.

Epe 8, de landarbeiderswoning, spreekt in al zijn simpelheid voor zichzelf.

De landarbeiderswoning Epe 9 heeft in zijn ene en enige woonvertrekje een gezin geherbergd van zes personen. Geit en varken op de deel hadden het ruimer. Een monument van sociale geschiedenis geplaatst tegenover de moderne flatbouw.

Epe 10 t/m 15 hebben elk afzonderlijk waarden als voorbeeld voor buitenplaatsen, kerkelijk werk en uitdrukking van boerenwelstand. Deraamvullingen (speciaal levensbomen), vroeger onmisbare symbolen voor de vruchtbaarheid van huis en akker, missen thans meestal het nodige begrip en waardering en moeten hoog nodig weer in de belangstelling worden gebracht.

Vaassen 1, de voormalige watermolen, spreekt voor zichzelf; ze is niet los te zien van de Cannenburgh.

Vaassen 2, een woonhuis dat binding had met het kasteel Staverden.

Vaassen 3, een karakteristieke boerderij, die voor zichzelf spreekt.

De tot woning geworden boerderij Vaassen 4 kan niet laten om aan de achterkant in al zijn eenvoud van opzet, een stoerheid en eerlijke flinkheid tentoon te spreiden, zoals

dat vroeger in al zijn geledingen kenmerkend was voor het boerenleven.

Het waterrad Vaassen 5 is het 2e povere overblijfsel van de tientallen watermolens, die onze gemeente heeft gehad, voor het verlies waarvan wij ons allen moeten schamen.

De molen Oene 1 zegt het door zijn aanwezigheid zelf.

Boerderij de Middelbeek (Oene 2) zegt het stoer en groots.

De grote en kleine Voorn (Oene 3 en 4) geven tezamen volledig stof voor een complete roman van grote allure.

Oene 5 heeft het aanzien van de kenmerkende goede boerenstand in het land van Oene, groot, welvarend en burgerlijk.

Het voorhuis Oene 6 heeft een geschiedenis van het spekslagershuis tot de gedeeltelijke vernieling van thans. Ondanks de vernielingen heeft het zijn stoer en voornaam karakter behouden.

Wat zal de geschiedenis van Oene 7 kunnen zijn, die op veilige hoge grond werd gebouwd en zodoende overstromingen van de IJssel zou kunnen weerstaan?

De boerderijtjes in Emst (1 en 2) duiden aan hoe lang de gave opzet van boerderijen zich heeft kunnen handhaven.

Het zij nogmaals gesteld, op elk van deze objecten zal worden teruggekomen met een zo uitvoerig mogelijke geschiedenis van ontstaan, bewoners, gebruik en dat alles geplaatst tegen - én in het leven van die tijd én de tijd van nu.

Gaarne zal van uw hulp gebruik worden gemaakt als er onder de lezers zijn, die van de gebouwen wat meer weten, of zich aan de geschiedenis van één of meerdere objecten willen wijden.

K.Meijer

De Ned.Herv.Kerk te Epe (II)

In het begin van de 15e eeuw wordt de kerk uit + 1250 weer afgebroken en begint de bouw van de kerk, zoals wij deze nu nog ongeveer kennen.

De toren wordt weer verhoogd met een verdieping van + 10 meter, zodat de totale hoogte van de stenen toren wordt gebracht op 26 meter. Hierop werd de houten spits van ca. 23,5 meter gebouwd, bekroond met bal en kruis. In dit geval een "moederkruis": een groot kruis met op iedere arm een kleiner kruis, zoals nu nog op de toren staat, omdat de kerk van Epe een "moederkerk" voor de kapellen in de omgeving was. Tenslotte bovenop het kruis de bekende haan. De totale hoogte is ca. 52 meter.

De galmgaten uit de 2e verhoging worden dichtgemetseld, van buiten met tufsteen en van binnen met baksteen. Zoals ook de laatste verhoging van buiten bekleed is met tufsteen, maar van binnen met baksteen. De Ionische zuiltjes uit de oude galmgaten worden een etage hoger weer aangebracht en sieren ook nu nog de toren. De spits is geheel van hout, zware eikenhouten balken, afgedekt met dikke eiken planken. Hierover de leien en op de hoeken met lood afgedekt. Het kruis dat nu op de toren staat is een copie van het oude kruis, dat in 1942 vervangen moest worden. Het is een mooi stuk werk van onze smid J.G.v.d.Baan.

De kerk zelf werd aanmerkelijk groter dan de oude. Een schip van 9,5 x 16 meter, met een Noorder- en Zuiderbeuk ieder van 4 x 16 meter. Deze zijbeuken werden langs de toren doorgetrokken, zodat de toren in de kerk ingebouwd werd en er aan beide zijden naast toren 2 ruimten kwamen van 5 x 6,5 meter.

Ongeveer 50 jaar na het begin van de bouw van het schip volgt het koor van ca. 15x9,5 meter en tenslotte in het laatst van de 15e eeuw wordt de gerf- of consistoriekamer tegen het koor aangebouwd, 4 x 3,5 meter. Nog enkele maten voor de liefhebbers: De hoogte van de gewelven in schip en koor zijn 11,5 meter en in de zijbeuken 7,3 meter. Het dak van de kerk is ca. 19,50 meter hoog. De buitenmuren van de gehele kerk zijn ca. 70 cm. dik, van buiten bekleed met tufsteen, vermoedelijk afkomstig van de oude romaanse kerk uit 1150. Van binnen is de bekleding baksteen met pleisterlaag. Evenals de toren is de muur opgevuld met veldkeien en ijzer-oer. De spitsen van de zijbeuken tegen de toren zijn ook aan de buitenzijde van baksteen, evenals die van de consistoriekamer. Tegen de buitenmuren zijn steunberen aangebracht, 2 tegen de toren, 12 voor de zijbeuken van het schip, 8 voor het koor, waarvan er een later bij het aanbouwen van de consistoriekamer is ingebouwd, terwijl toen tegen de hoek van deze kamer een kleinere werd gebouwd. Het schip met de zijbeuken, waarvan de bouw in ongeveer 1400 moet zijn begonnen, is in oud-Gothische stijl gebouwd. Het schip wordt van de zijbeuken gescheiden door 2 rijen van 4 zuilen terwijl tegen de oostmuur aan iedere kant nog een halve zuil gebouwd is. De basementen en kapitelen van deze zuilen zijn in Dorische stijl. Op deze zuilen rusten de steenbooggewelven tegen Bijzantijnse draagstenen. Vermoedelijk zijn de gewelven van het schip eerst houten tongewelven geweest, doch vrij spoedig zijn zij vervangen door de bestaande stenen gewelven. De gewelven van de zijbeuken zijn direct in steen gemaakt.

De zijbeuken lopen langs de toren door en zijn open geweest, zodat zij deel uitmaakten van de kerk en kapellen vormden.

Onder de toren werd een nieuwe ingang gemaakt. Bij de 2 oudere kerken, die tegen de toren aanstonden was de ingang onder de toren rechtdoor, zoals dit ook nu weer is. In 1400 maakte men deze ingang dicht, terwijl er links en rechts in het torenportaal ingangen kwamen, zodat men via de zijbeuken de kerk binnenkwam.

Hoogstwaarschijnlijk is in de zuiderzijbeuk, waar nu de catechisatiekamer is, de doopkapel geweest, waar het doopvont, dat nu op het koor weer dienst doet, geplaatst was. De kleine deuren, die nu toegang geven tot de catechisatiekamer en de torenopgang, van buitenaf, zijn van veel oudere datum.

In de zijmuren van de zijbeuken zijn 2 x 4 smalle oud-Gothische ramen, in de ruimten naast de toren 2 x 2 ramen, breder, maar in dezelfde stijl.

Na voltooiing van schip en zijbeuken is men omstreeks 1450 begonnen met de bouw van het grote koor. Opvallend is het verschil in bouwstijl van schip en koor. Was het schip nog in oud-Gotische stijl, met vrij gedrongen ramen en bogen, in het koor zien wij de nieuw-Gothische stijl met de hoge slanke ramen, die een prachtige verlichting geven aan dit voor de liturgie bestemde gedeelte van de kerk. Het koor is opvallend groot, slechts 1 meter korter dan het schip. Het wordt in het oosten driezijdig gesloten en verlicht door 8 grote ramen, terwijl de 9e dichtgemetseld is toen de consistoriekamer er tegenaan gebouwd werd. Bovenop het koor (buiten) staat een lelie-

kruis uit de 15e eeuw, met een hert - het wapen van Epe - als windwijzer.

Op het verhoogde koor stond het altaar, ongeveer waar nu de laatste kaarsenkroon hangt. En het is opvallend, dat de akoustiek zo goed is, dat al het gesprokene vanaf deze plaats, duidelijk door de hele kerk te verstaan is. Op dit verhoogde koor stond behalve het altaar, tegen de noordermuur "een antique open bank, daaronder een breede voetbank. De bank is gelijk aan de zoogenaamde munnikbank heeft drie zitplaatsen en een hoog verhemelte of trap ter wederzijde aflopende tot op de gront met antique snijwerk, de voorplank van de bovenkap heeft eene inscriptie met allerseidsaamste dog voor ons onleesbare letteren." "Komt mij voor dat ze naa de gothische zwemen." Aldus haalt "De Navorscher" 1925 een beschrijving uit 1748 van een bezoek aan de Kerk te Epe aan.

Bovendien was er in het koor aan de Zuidzijde een deur naar buiten. Deze is later dichtgemetseld. Is het mogelijk, dat deze deur bestemd was voor de bezitter van de Quickborn, die niet met het "gemeene volk" ter kerke behoefde te gaan, maar een eigen toegang had en op het koor in bovengenoemde bank mocht plaatsnemen? Immers, de enige grafkelder, die in de kerk bestaan heeft was ook van de eigenaar van de Quickborn. Deze grafkelder was onder het koor (doch is niet meer aanwezig) en werd bij verkoop van de Quickborn (o.a. 1730) meeverkocht aan de volgende eigenaar - evenals de zitplaatsen in de kerk. In 1805 is de vloer van het koor verlaagd tot de hoogte van de schipvloer en met toestemming van de toenmalige eigenaar van de Quickborn - Aart Overbosch - werd het koepelvormige plafond van de grafkelder gesloopt, omdat deze te hoog was.

Volgens de kerkelijke rekeningen van 1805 werd aan een metselaar loon betaald voor "14 november 1805 in de nacht de kelder toe "helpen metselen". Bij de jongste restauratie (1962) werden de resten van de kelder nog weergevonden, zodat de ligging bekend is.

Behalve in deze grafkelder werden er in de kerk, zoals overal elders, overledenen begraven en enkele grafzerken zijn nog bewaard gebleven. Deze liggen nu op het koor en een enkele in de noorder zijbeuk. Al spoedig echter werd een begraafplaats buiten - een kerkhof dus - gemaakt, waarop we later nog terug komen.

Na deze afdwaling terug naar 1475.

(wordt vervolgd)

G.S. van Lohuizen

L I T E R A T U U R over E P E

Sinds het laatste bericht in ons blad van juli 1963 (Nr.2) over de vordering van de Bibliografie over "Epe en omstreken", viel geen eerdere afronding te melden.

Intussen werd er toch gestadig aan gewerkt. Daar er zich geen andere plaatselijke bronnen voordeden - na die van Epe's Gemeentemuseum, de Kollektie van de heer G.S. van Lohuizen en de Openbare Leeszaal alhier - (of zijn er nog "geheime bronnen" bij U, lezers?), kwamen de naaste bibliotheken aan de beurt. Dat waren: de Openbare bibliotheken in Apeldoorn, Arnhem, Deventer, Zwolle en Kampen, de Atheneum-bibliotheek in Deventer en de Gelderse bibliotheek in Arnhem.

De eerste bezoeken aan elk dezer bibliotheken leverden uiteraard de grootste oogst

zij het niet altijd de belangrijkste. Daar alle vondsten even goed bekeken moeten worden, op waarde en onderwerpen (waaruit annotaties onder de titelbeschrijvingen ontstonden), vallen meteen titels op van aangehaalde werken in het behandeld verband. Ook deze moeten weer aan den lijve onderzocht en mee rondreizen tot ze ergens bekeken kunnen worden op een volgende tournee.

De groei van de verzameling voltrekt zich dus niet systematisch, maar naar trekansen van een groeiend aantal aangehaalde titels. Hiermee lopen de systematische rubrieken van de bibliografie willekeurig, langzamerhand min of meer vol. (Er zijn nu ruim 500 titels van geschikte boeken en tijdschriftartikelen of hoofdstukken).

Nu het systematisch overzicht wat meer spreiding begint te tonen valt er weer eens wat over te melden.

Voor de systematiek werd voorlopig de indeling gevolgd van: de bibliografie van Gelderland door Gouda Quint (en zijn opvolgers), (hoewel thans zeer ouderwets en vaak ontoereikend), voor het gemak van studerende, die dit handboek er graag, ter vergelijking, naast zullen willen leggen.

De oudste en aardigste vondsten deed ik in de Atheneum-bibliotheek in Deventer en de Gelderse bibliotheek in Arnhem, beiden meer "ewaarbibliotheken" dan Openbare bibliotheken in opzet bedoelen te zijn.

Hoewel Deventer niet in Gelderland ligt, heeft het toch heel wat literatuur er over. Ik werkte daar eerst de kansen af, omdat het dichterbij Epe is en de dag daardoor voordeliger te besteden is. De daar gevonden titels behoeven dan niet meer in Arnhem bekeken te worden.

Arnhem kreeg op de doorreis reeds enige beurten en belooft nog veel.

Van de oude klassieke, vaak aangehaalde werken (ook voor Epe), vond ik b.v. de standaardwerken van: A. van Slichtenhorst, W.A. van Spaen, G. van Hasselt, A.H. Martens van Sevenhoven, I.A. Nyhoff en J.A.J.W. Sloet. De rubriek Oudheidkunde werd reeds aardig vertegenwoordigd door studies van: P. Glazema, G. Elzinga, S.J. de Laet en W. Glasbergen, L.Th. Lehman en B. Schierbeek, H.T. Waterbolk, P.J.R. Modderman, A.E. van Giffen, W. Pleyte, J.H. Holwerda Jr., J.D. Moerman, A. Bruyn en E.H. Bunte, P.C.J.A. Boeles, J.H. Halbertsma en J. de Rek.

De Geologie door: J. van Baren, C.H. Edelman, G.C. Maarleveld, J. Lorie, W.E. Boerman, W.J. van Liere.

Oude wandelingen-beschrijvingen uit vroeger eeuwen doken op van: A. Bicker Caarten 1693 (in Gelderland), O.G. Heldring en R.H. Graadt Jonckers 1841 (Veluwe), G. Haasloop Werner 1844 (De Woldbergen) 1852 (Veluwe) en 1856 (Epe), J. Craandijk 1875 (o.a. Vaassen). Over de Cannenburg vele belichtingen, o.a. van C.P.E. Robidé van der Aa, H.M. Werner, H. Jongsma, F.A. Hoefer, W. Wynaendts van Resandt, J. Rietsema, D.J.G. Buurman, F.W. van Gulick en A.J.M. Schellart.

Enkele typische, verrassende titels als: P.C. Molhuysen, over de onveiligheid van vroeger tyd. 1857.

F.W. van Eeden, Herinnering aan de Veluwe, 1880 en F.W. van Eeden, Onkruid. 1886.

En dan nog vele speciale onderwerpen als: Statistiek van het aantal analfabeten in Epe in de jaren 1842-1852, landweren, het tiendwezen, marken, grafheuvels, bekerculturen, hessenwegen, papiermolens,

kolenbranders, eekschillen, wilde zwynen, muurschilderingen in de Herv. kerk in Epe, levensbeschrijvingen van El. Post en Daendels enz. Mocht iemand dus literatuur over speciale onderwerpen, Epe aangaande, zoeken, zo zitten er wellicht al kansen in de bibliografie. Wetende wat men al zo zoekt, en in welk verband, helpt ook mij zeer bij het selecteren. Zo ontstond er reeds nuttig contact met de heer Zandstra, alhier, over marken en aangrenzende onderwerpen.

Het moeilijkste is steeds om de grenzen te trekken, vooral als men als outsider begint. Het aanvoelen moet je van de insiders leren!

P. E. B E R K H O U T

Apeldoornse haan op Vaassense toren

Op de toren der Ned. Herv. Kerk te Vaassen staat een weerhaan van Vaassens fabrikaat. Dit exemplaar werd in 1794 door mij betovergrootvader Gerrit Terwel gemaakt. Tevoren had de toren het een hele tijd met een tweede hands weerhaan moeten doen, zoals ik destijds bij toeval ontdekte. In 1731 moesten noodzakelijke reparaties aan de toren verricht worden, een karwei dat door een Apeldoornse timmerman Derk de Haas werd aangenomen voor 80 gulden. Bij dit bedrag kwamen nog al wat kosten voor hout, leien e.d. en ook de leidekker moest er aan te pas komen, wat alleen voor arbeidsloon al 20 gulden vergde. Het zal dan ook wel een meevallertje geweest zijn dat men ter vervanging van de versleten weerhaan een tweede hands exemplaar kon bemachtigen. In Apeldoorn hadden de kerkmeesters nog een weerhaan staan, die toen men daar een nieuw kruis op de toren plaatste niet meer paste.

In juli van het jaar 1731 laten de kerkmeesters dan ook door Derk de Haas deze haan ophalen en op de Vaassense toren plaatsen. Met de betaling zijn de heren niet zo vlot, (misschien hebben ze eerst eens willen zien of ze wel waar voor hun geld hadden gekregen) want eerst op 16 augustus 1735 wordt aan Gerrit Schraat, kerkmeester te Apeldoorn de verschuldigde zes gulden ter hand gesteld. De oude haan maakt men te gelde en deze brengt bij verkoop in maart 1732 nog de som van 2 gulden en 12 stuivers op.

W.Terwel

Oude namen

Al snuffelend naar oude gegevens uit onze streek, kwam ik het woord "Wachtelen" tegen in: G.van Hasselt's bydragen voor d'oude Geldersche maaltyden. 1805. Uit oude papieren en rekeningen haalt schrijver allerlei aan, wat er zoal in de middeleeuwen ter tafel kwam. We lezen in het hoofdstuk over "Wildbraad en Gevogelte" op blz. 87-88:

"By de Patrysen mag ik aan Wachtelen denken: Eynen knecht die Wachtelen bracht VIII gr. En wy hebben die ook boven gehad. Maar de Ruwaard Heere van Egmond heigde daarna. Men ziet dan eens XX Wachtelen, dan eens en meermaalen een ongenoemd getal van Wachtelen voor hem opgedischt."

Nu betekent het Duitse woord "Wachtel" in het Nederlands: "kwartel" (ons "patrijs" heet in 't Duits: Rebhuhn). De kwartel lijkt op een heel kleine patrijs (zie: Peterson's vogelgids). Werd de Wachtelenberg in Epe heel vroeger door kwartels bezocht? Dankt het daaraan zijn naam? Wie kan er meer van vertellen.

P.E.Berkhout

Inhoud

	blz.
In Wissel is altijd wat	2
De geschiedenis van de omgeving van Epe	3
Curieuse opgraving	11
Monumenten in de gemeente Epe(4)	13
De Ned.Herv.Kerk te Epe (II)	16
Literatuur over Epe	20
Apeldoornse haan op Vaassense toren	23
Oude namen	24
